

תפילה יוצרת ותפילה מביעה

מבוא :

מקורה של התפילה בתורה שבכתב נעוץ במחלוקת ראשונים ידועה. הרמב"ם מצטט את הספרי הלומד את התפילה מהפסוק 'ולעבדו בכל לבבכם - איזוהי עבודה שבלב ? הוי אומר זו תפילה. לימוד זה מנוגד לפשט טעמי המקרא, שכן לפי טעמי המקרא הפיסוק הנכון הוא 'לאהבה את ד' אלוקיכם ולעבדו - בכל לבבכם ובכל נפשכם', ולפיכך הפסוק עוסק בצווי לעבוד את ריבונו של עולם עם כל הלב. אלא שהרמב"ם נאחז בדרש הנלמד מהפסוק, ואולי אף ראה את הביטוי המשמעותי ביותר של עבודה עם כל הלב - בתפילה. בדברי הרמב"ם עסקו רבים, ולא הניחו עניין שלא נגעו בו.

אמנם, עיקר משמעות דברי הרמב"ם אינו נעוצים במקור התפילה אלא במשמעותה. שכן, אם אכן תפילה נלמדת מהמילה 'ולעבדו', אופייה העיקרי הוא עבודה. עבודה כרוכה בהכרח, בכפיה, בדבר מה הנדרש ונתבע מן האדם. לפיכך, אף ההתייחסות לתפילה היא בהתאם. המקבל עליו עול מלכות שמים מקבל עליו שעבוד רגשות לבו ומחשבותיו לריבונו של עולם, והוא נתבע לעמוד מול קונו ולעבדו. אופי התפילה, נוסחה, מצב הרוח שבה והזיקה הנפשית אליה נושאים תוכן מיוחד כאשר מקור התפילה הוא העבודה. במשמעויות אלו נדון בהמשך.

הרמב"ם מעלה כנגד הרמב"ם כמה וכמה טענות. במוקד טענתו היא הקביעה כי אי אפשר להתייחס לתפילה כאל עבודה. אנו נדלג על ראיות הרמב"ם והתמודדותו עם הקביעה העקרונית כי תפילה היא מדרבנן, ונעמוד רק על הטיעון הבונה את אופי התפילה:

"...אלא ודאי כל עניין התפילה אינו חובה כלל, אבל הוא ממידת חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראנו אליו...".

הרמב"ם מנחה את ההתייחסות לתפילה כאל זכות, כאל חסד. הנפש והנשמה המשתוקקים להפנות את הקיים בתוכן, בין אם מדובר במצוקה ובין אם מדובר בתחושת התרוממות נפש. הן זוכות להביא תחושות אלה אל מול ריבונו של עולם, ולכנות אותו במילה 'אתה'. התפילה מתייחדת לא רק בכך שאינה עבודה אלא בהיותה זכות גדולה, המוענקת לאדם על ידי הקב"ה, והיחס אליה הוא כאל עונג נשמתי. לפיכך, אין לראות בתפילה מצווה אלא רצון פנימי, לא עבודה אלא הבעה.

בהמשך דבריו מציע רמב"ם דרך ביניים, והיא ראיית התפילה כמצווה. אולם שלא בדרכו של הרמב"ם, הרמב"ם ממשיך לראות בתפילה עצמה זכות וחסד. הציווי מצטמצם לחובה להפנות רגשות אלו כלפי הקב"ה ולא לגורם זר:

"...או לומר שמכלל העבודה שנלמוד תורתו, שנתפלל אלו בעת הצרות ותהיינה עינינו ולבנו אלו כעיני עבדים אל יד אדוניהם...".

כלומר, הציווי הוא שבעת רצון האדם להתפלל יפנה זאת אל ריבונו של עולם ולא אל תחליפיו העלובים.

מהות שני המקורות :

לפנינו שני כתובים המכחישים זה את זה, לא במובן הפורמאלי של המידה אלא במובן העקרוני. שכן בכתוב אחד מדובר על יחס הדומה ליחס בין עבד למלך, ואילו בכתוב המובא בדברי רמב"ם עוסק ביחס בין בן לאב. הכחשה זו אינה עניין לקביעת מקור התפילה בלבד, אלא נוגעת באופייה. שכן, ממנה עולה שאלת היחס אותו אנו מבקשים לבנות לעצמנו בתפילתנו - עבודה או זכות, עונג או תביעה ? האם אנו כופים את התפילה על עצמנו או שממתנינים להתעוררות פנימית עמוקה ? מה יעשה אדם, לאור דברים אלה, כאשר הוא בוחן את עצמו ואת מגעו עם התפילה ?

תפיסת היסוד של דברינו היא כי מחלוקת זו איננה זוקקת הכרעה במובן המקובל של המילה. הכרעה במובן המקובל היא בחירה בין אחת מסוגי התפילות, וראייתה כאחת משתיים: או כחובה המוטלת עלינו מעצם קבלת עול מלכות שמים או כעונג וזכות למי שחש כך. כיון שחלק גדול מבני האדם, בעולמנו המודרני וההלכתי, מרגישים שהתפילה היא עול עליהם, הם צריכים לראותה כעבודה היונקת מאמונתם ומקבלת עול מלכות שבהם, ולא לחפש בה את המרווה לנפשם ואת מילוי רצונם הפנימי. לפיכך מצטיירת התפילה בדמיון בני אדם רבים כאל קרבן שיש להקריב וכדבר מה הבא לשעבד את הרוח החופשית אל ריבוננו של עולם. התפילה הקבועה והמנוסחת מראש מעצימה תחושה זו, ודומה היא למשא המוטל על האדם ולחובה לעמוד בדרישות הלכות תפילה. על עונג ותחושת רוממות קשה לדבר.

אמנם, הרב קוק הסביר כי התייחסות זו לצורך בהכרעה היא מוטעית. אם אכן ישנם שני כתובים ואנו מצפים לכתוב השלישי שיכריע בניהם, כלומר - שיקבע איזה נכון ואיזה לא, הרי שאחד הכתובים מיותר ואחד אינו נכון כלל ועיקר. אם א' מכחיש את ב' ובא כתוב ג' וקובע כי ב' נכון הרי שב' מיותר (שכן ג' מספיק לנו) וא' אינו נכון. המובן האמיתי של הכרעה הוא 'הכרעה ביניהם', כלומר: חיפוש אחר נקודות האמת שבכל אחד מן הכתובים, והכרעה המביאה לידי ביטוי את שניהם: לפעמים זו הכרעה במונחי זמן, לפעמים זו הכרעה במובני סדר קדימויות וכדו'. אין מחלוקת רמב"ם ורמב"ן מאלצת אותנו לבחור באחת השיטות ולדחות את השנייה. מחלוקת זו מבקשת אותנו למצוא מפתח שיכריע - מתי זמנה של זו ומתי של האחרת, מתי יבוא לידי ביטוי אופייה של זו ומתי הנשמה תתפלל את התפילה השנייה.

עיצוב היחס בין שני מקורות התפילה:

נראה כי הראייה הביאה לידי ביטוי את שתי התפילות בפיסקא שלפנינו, בה הוא גם הבהיר את ההבחנה שביניהן וגם קבע את ההכרעה ביניהן:

הגמרא במסכת ברכות מספרת:

"תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה לפני ר"א והיה מאריך יותר מדי. אמרו לו תלמידיו: כמה ארכן הוא זה! אמר להם: כלום מאריך הוא יותר ממשא רבינו דכתיב ביה 'את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה'."

שוב מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה לפני רבי אליעזר והיה מקצר יותר מידי. אמרו לו תלמידיו: כמה קצרן הוא זה! אמר להם: כלום מקצר יותר ממשא רבינו דכתיב ביה 'א-ל נא רפא נא לה'?"

קודם שנראה את המסקנות העולות מסיפור זה נבאר את רקעו ואת מהותו. סיפור זה ארע בימים בהם התפילה המנוסחת מראש מצויה באמצע הדרך של ניסוחה הקבוע. עקרונות היסוד כבר נקבעו: הקדמת שבח לתפילה, חתימת י"ח הברכות וכדו', אך עדיין לא הגיעו לידי גיבוש סופי, וכל אחד יכול היה לומר את אשר בלבבו בגוף הברכות, ובלבד שיחתום בסיום: מברך השנים, מקבץ נדחי עמו ישראל וכדו'.

הסיפור עוסק בשני תלמידים: אחד האריך בגוף הברכה ואחד קיצר. התלמידים התלוננו על אריכותו של זה ועל קצרנותו של זה. תשובת רבי אליעזר נלקחה, ביחס לשתי התפילות, מתפילותיו של משה רבינו: אותו משה רבינו התפלל פעם אחת ארבעים יום ופעם אחרת חמש מילים. מהי משמעות עובדה זו? מה ניתן ללמוד ממנה על אופי התפילה?

אנו מבקשים לראות בפירושו של הרב קוק לסיפור זה יישום שני סוגי התפילה שהובאו בראש דברינו:

"תכלית התפילה היא בשניים, לפעול על עצמו לשנות תכונתו ולהרים השגתו או תכונת מי שהתפלל עליהם, וזאת התפילה צריכה אריכות יתרה, כערך שינוי תכונות שנמשך בהדרגה. וזאת הייתה תכלית אריכות משה רבינו עליו השלום ארבעים יום, כנגד יצירת הוולד, להורות על נתינת צורה חדשה ולב חדש למי שהתפלל עליהם, שהכל תלוי במתפלל.

אמנם יש עוד ערך לתפילה, שאחרי שכבר נעשה כל הצריך להיעשות בפנימיות ההרגשה, תשמש התפילה להוציא אל הפועל בדיבור כל מהנעשה בנפש פנימה, ועל זה אין צריך אריכות כלל, כי בדיבור אחד יוצא אל הפועל המון רגשות.

ועל כן היה מקצר בתפילה גם כן במקום הצורך להשתמש בתכונה זו של הוצאה אל הפועל המוכן כבר הרגש.

על כן יש פנים לאלה שתי הדרכים, ובלבד שיכווין לבו לשמים, לפי התכונה האפשרית וכפי צורך השעה, ועמך כולם צדיקים".

הפיסקה כולה רוויה התייחסות לשני סוגי תפילות: תפילה ארבעים היום ותפילת חמש המילים. כל אחת מהתפילות בעלת מאפיין משלה וקובעת לה מקום. העובדה שבשתי התפילות מדובר על אותו אדם, הוא משה רבינו, מלמדת כי אין להתייחס אל אחת מהתפילות כאל דבר מה נחות וירוד, שהוא בדיעבד. יש לנסח את המפתח הרוחני לשימוש בכל אחת מהתפילות. לעיקרון זה השפעה של ממש על תפילת אדם, כל יום.

הרב מנתח את שני סוגי התפילה, לאור מאפייני כל אחת מהן. הראשונה מאופיינת בכך שהיא מרובת מילים וארכה ארבעים יום. המספר ארבעים הוא מספר הכרוך בהכנה: ארבעים יום קודם יצירת הוולד; ארבעים יום ששה משה רבינו בשמים קודם שניתנו לו הלוחות; ארבעים יום של המרגלים קודם חזרתם עם בשורת הארץ וכדו'. כל אלה מלמדים על תפילה שעיקרה הכנה, ועל פי דרכנו, עיקרה עבודה. הזמן הארוך וריבוי המילים דרוש כדי לשנות את מציאות המתפלל. האדם המתפלל תפילה זו נתקל בקיר אטום, בין אם בקירות ליבו האטומים ובין אם זו המציאות שהוא מבקש לשנות. כל אלה דורשים עיון, העמקה, התעלות, שינוי, מאמץ, ובקיצור: עבודה. הדרכות התפילה הן שונות. זו תפילה התובעת מן האדם לעמול על עצמו כדי לשנות את הבסיס הרוחני שהוא עומד בו כרגע. תפילה זו איננה מבטיחה עונג ונועם. היא מחייבת, והיא קשורה בהסתכלות הבסיסית של האדם על התביעה להשתנות.

מאפיין התפילה השניה הוא הקיצור. שיטת הרב קוק במקומות רבים היא שהקיצור מהווה עדות לדבר מה פנימי יותר, המזוהה עם האדם כפי שהוא. כך מסביר הרב קוק באיגרת (איגרות הראי"ה, איגרת קג) את הסגנון הקצר של התלמוד הירושלמי, הנובע מהעובדה שסברותיו רוויות מסגנונה של האגדה ומתכניה של הנבואה. האדם מתפוצץ מרגשות פנימיים ומחפש דרך להביעם, ולהוציא אותם כלפי חוץ. התפילה מזמנת לו את ההזדמנות הגדולה מכולן - לעשות זאת בפני ריבונו של עולם, ואף לכנות אותו בביטוי הנורא 'אתה'. כאן אין האדם עומד כתובע תביעות עצמיות קשות, אלא כמעניק לנשמתו את החסד והשפע הנפלאים אל דיבור בפני ריבונו של עולם. לכך לא צריך אריכות מרובה של דיבור 'כי במעט מילים יוצא אל הפועל המון רגשות'.

גמרא זו קובעת כי על האדם להתאים את תפילתו למצב רוחו ולנשמתו. אי אפשר להתפלל תפילה שבלונית ואי אפשר להעדיף אחת על פני השניה. העמדה הרוחנית צריכה להיות בוחנת ומדקדקת. יהיה זה מעשה לא נכון לכפות על אדם תפילה שונה מזו שהוא מתאים לה ומתחבר אליה בזמן מסוים. כשאדם קם אטום, אדיש ורחוק מעולם פנימי אסור לו להתמכר לתחושה זו, אך גם לא להתנכר. לא יהיה זה נכון לקבל את עצמו כפי שהוא, ולהתמיד בקרירות זו. מנגד, אולם אסור לו להתנכר לתחושה זו ואין הוא מסוגל לכפות על עצמו תפילה שאיננה מתאימה לו. הוא נדרש לעבוד, לשנות את עצמו ולהגיע אל האפשרות הפנימית להתפלל. טיב השינוי ודרכו יבוררו בהמשך דברינו אך זו צריכה להיות דרך תפילתו.

מנגד, במציאות שהלב מתרונן לתפילה אסור לכפותו ולמסגר אותו בריבוי המילים. אין בדברים כדי לפטור אותו מחובת השותפות עם תפילת הציבור. אנו דנים כאן על החלק האישי, הפנימי והמהותי של התפילה, ובתור שכזו היא צריכה לבוא לידי ביטוי מעשי. כאן ההשקעה הנפשית צריכה להיות מכוונת לעוצמת החוויה של העמידה בפני ריבונו של עולם, ועוצמה זו היא שמהווה את יסוד התפילה - לא ריבוי המילים.

יש גם סדר בין שתי התפילות, אך לא ניתן לקבוע מסמרות בעניין. בדרך כלל תופיע תפילת העבודה ראשונה, שכן בדרך כלל קודם לעבודתו הרוחנית האדם יותר אדיש. התפילה מן הסוג הראשון תרגיל אותו להשתנות

ולתרום. כאשר רגישותו הנשמטית תתעדן והוא יאזין לקולות המבקשים לפרוץ מתוכו - אז עשויה להיולד בו התפילה מן הסוג השני, שהיא מבקשת להתפרץ ולהוציא את שבתוכו כלפי שמיא. הליכה בדרך זו של תפילה היא אמנם ארוכה, כמידה הסמלית של ארבעים יום. אולם היא מאפשרת את ההגעה להזדהות המלאה עם העמידה מול הקב"ה וחוזר חלילה. דייקנו בלשוננו שזהו דרך הכלל. אולם יש אירועים חד פעמיים - מתפרצים, משבריים או מרונני לב, שמולידים באופן מידי את התפילה השניה. זו זכות גדולה, ומי שזכה בה אל ייתן דומיה לנפשו, אלא יושפע מאווירה רוחנית זו שפע רב. דייקנו גם בלשון 'וחוזר חלילה', שכן זהו תהליך אין סופי, כמידת הדינמיות באדם. חיי רגש אינם יציבים, והתפילה בתוכם. לא לחינם קבעו חז"ל כי צריך לחדש בה דבר, ואף החידוש אינו מבטיח תפילה מתמדת מן הסוג השני. המציאות מלמדת שתפילותיו של אדם משתנות באופן מתמיד והוא נקרא לחלץ שוב מעצמו את הכוחות לעבדו בכל לבבו.

אנו רואים קשר עמוק בין שני סוגי התפילה המצוינים בביאורו של הרב קוק לסיפור לבין דברי הרמב"ם והרמב"ן שהובאו בריש דברינו. התפילה היוצרת, המבקשת לשנות את האדם, היא עבודה, והיא התפילה בה התמקד הרמב"ם. התפילה המביעה היא התפילה הקצרה, הנובעת, והיא התפילה עליה מדבר הרמב"ן. על פי דרכנו ההכרעה האמיתית שבין הרמב"ם לרמב"ן אינה באימוץ אחת מן השיטות וברחיית השניה. ההכרעה האמיתית היא קביעת המשקל והיחס הנפשי הנכון לכל אחת מהתפילות וההזדקקות לכל אחת מהן לפי המבנה הנפשי שבאותה עת. הליכה בדרך זו היא מבסיסה של החיפוש אחר תפילת אמת.

טיב עבודת התפילה :

מהי אותה עבודה המסוגלת לרומם את הנפש לתפילה מן הסוג השני ? בפיסקה הבאה משרטט הראי"ה את עבודת התפילה :

"כל זמן שלא ילמד לעצמו שתתברר לו מעלת נשמת האדם ומעלת ישראל ומעלת הארץ הקדושה וההשתוקקות הראויה לכל איש ישראל לבנין המקדש וגדולת ישראל והתרוממותם בעולם, כמעט שאי אפשר לטעום טעם עבודה.

שהרי כיון שחז"ל אמרו על הפסוק 'ולעבדו בכל לבבכם' - שעבודה בלב זו תפילה, אם כן התפילה היא בחינת העבודה ואינו ראוי לעבודה כי אם כשיהיה במצד דעת יראת ד' כל כך עד שיהיו עניני התפילה קרובים אל לבבו.

ואם לא ידע מעלת נפשו איך יתפלל ברצון שלם והרגשת חסרון שיחנהו השי"ת דעה בינה והשכל, כיון שאינו מכיר, אחרי שיש לו עושר וכבוד וכל טוב, מה חסר לו אם חס וחלילה לא ישכיל ויבין, אם כן צריך ללמוד ולהעמיק עד שיצויר לו בבירור וידיעה שלמה גודל חסרונו לדעה בינה והשכל יצמא לזה ויתפלל באהבה מקירות ליבו שיחנהו השי"ת בזה, ודי' הטוב לא ימנע טובו להולכים בתמים.

ואם לא ידע מעלת ישראל איך יתפלל בלב שלם על גאולתם. שוודאי אין הכוונה הרצויה בתפילת ברכת גואל ישראל רק על מכאובי נפשו שמרגיש מצד עצמו מעול הגלות, כי עניין הברכה מעיד שהרצון בה מצד מעלת ישראל וקדושתם. ואם לש ישכיל מעלת הארץ הקדושה וסגולתה וקדושתה איך יתפלל על בנין ירושלים, והתפילה היא דווקא מקירות הלב כשמרגיש שהוא חסר בדבר.

כדי להפוך את התפילה מתפילה יוצרת שמקורה בעבודה לתפילה מביעה יש צורך להפוך אותה מחובה חיצונית לחובה פנימית. התפילה המביעה באה אחרי העבודה הגדולה ליצירתה. יש צורך בתשתית נשמטית כדי להוביל אותה לידי עשייה פנימית.

על פי הראי"ה, עיקר העבודה הוא הפניית תשומת הלב לתחומים המצויים מחוץ לאדם. התשתית נוצרת בנפש על ידי לימוד ומודעות. הלימוד הוא פעולה שכלית אשר מחדירה לאדם את הנתונים הבסיסיים שמהם נלקחת היכולת לעבודה ליבית, נשמטית. התפילה המביעה נובעת מאמת פנימית, ועל כן יש צורך שהדברים יהיו

קרובים אל הלב באמת. לולא זאת אין יכולת לחוש טעם בעבודה האלוקית. כיוון שכך, יש לבנות פירמידה רוחנית מלאה.

ראשית - לימוד על מעלת נפשו. קודם לכל דבר צריך האדם להכיר את עצמו, את כוחותיו, את יחסי הכוחות שבהם, את היכולת הפנימית שלו להתקשר אל המופלא ואל הגודל העליון.

שנית - צריך ללמוד על המושא של תפילתו. לצאת מן המסגרות הפרטיות ולהכיר ברוחב הגדול של העולם שמחוצה לה. למן הכרת הסגולה והפוטנציאל ועד לבחינת הפער בין הדברים כפי שהם צריכים להיות לבין המציאות כעת. כל אלה הם שלבים בדרך הפיכת תפילת העבודה לתפילת הזכות, והגדלת משקל ההבעה הפנימית בתפילה. זו היא שלמות התפילה ואיליה יש לשאוף. המעבר בין התפילה היוצרת לתפילה המביעה הוא אחד מהאתגרים העמוקים יותר של עבודת התפילה.